

Obsah

Úvod	1
Descartes a metafyzika	2
Descartova metoda – metodická skepse	5
Pravdivost v pochybování	8
Výklad Descartova prvního principu.....	9
Forma cogito, ergo sum.....	10
Cogito jako vyvození	14
První princip jako nejvyšší axiom	17
Myslím tedy jsem jako první princip	22
Vlastní sebejistota.....	25
Inference nebo performance	28
Výklad Hintikkovy performanční interpretace.....	30
Descartův vhled	32
Cogito a introspekce.....	34
Role cogito.....	36
Shrnutí	38
Závěr	39
Literatura:	41
Primární literatura:	41
Sekundární literatura:	41
Přehledová literatura:	42
Přílohy.....	43

Úvod

Descartova filosofická pozice znamená přelom v chápání myšlení a poznání, čímž vzniká rozchod s předešlou tradicí a přínos nového základu filosofické jistoty. Tato věta či poznatek, který se v ní vyslovuje, znamená, že pokud myslím, existuji. V tom případě se musím ptát, jak lze této existenci rozumět? Skutečně mohu zaručit, že když myslím, existuji, tj. že takový akt souvisí s mým bytím? A jak lze tuto souvislost pochopit? Tyto otázky budou hlavním tématem mé práce. Nejprve však několik slov o tom, v jaké věcné souvislosti se vůbec kladou.

Descartes a metafyzika

Abychom mohli pokračovat k otázkám ohledně *cogito, ergo sum*, musíme si nejprve ukázat dva hlavní způsoby nahlížení bytí a jsoučna. V této kapitole vycházím z předmluvy Milana Sobotky, kterou uvedl k dílu René Descarta *Úvahy o první filosofii*. Se Sobotkou lze říci, že – pokud zjednodušíme historický vývoj filosofie – otázku poznání lze rozlišit na dvě základní pozice. První pozici lze nazvat tradiční a řadíme sem pojetí poznání antické metafyziky a scholastické metafyziky a dá se říci celého středověku. Tradiční filosof, tedy antický nebo třeba scholastický filosof, chápe sám sebe jako součást universa, které je založené v dokonalé inteligenci, kterou je původně myšlen Aristotelský *Nás*, jako základ o sobě věčného světa, anebo posléze tak jako v křesťanské tradici, Bůh jako stvořitel světa. Z této pozice člověk pohlíží na věci, které lze dělit do různých oblastí jsoučna, jako na věci vyznačující se různými stupni dokonalosti či bytí v rámci celku veškerenstva. Lidský duch poznává kosmický řád světa, jeho harmonii a universum. Člověk, jak píše Sobotka ve své předmluvě k *Úvahám o první filosofii*, „...nalézá sebe sama jako již zařazeného, zasazeného a zapuštěného do universální souvislosti bytí“¹.

Pro starověkou (antickou) a středověkou metafyziku bylo rozhodujícím oborem filosofické reflexe pole světa jako vnitřně uspořádaného celku – kosmu – jsoučích věcí. My, stejně jako jiná jsoučna, jsme v rámci toho celku určitá jsoučna. Takovému uspořádání vévodí myšlenka vnitřního řádu jsoučího, ve kterém má své místo i člověk. Všechny věci, které považujeme za jsoučí, jsou, ale liší se svou *mírou bytí*. Rozhodnout o stupni jejich jsoučnosti je možné v úvahách, jakými byly důkazy Boží existence, v nichž nešlo ani tak o to, dokázat, že Bůh existuje, jako právě srovnat s jeho absolutním bytím stupně bytí jiných jsoučen, včetně člověka. Tuto hierarchii jsoučen musí člověk na základě podobné reflexe přijmout. O tradiční metafyzice tak platí, že se člověk v rámci poznání vmýšlí do řádu věcí, resp. že myšlení se podrobuje řádu poznávajícího myšlení. Tento vztah se v novověkém pojetí poznání obrací.

Pro tradičního filosofa byl na prvním místě *řád jsoučích* ve všech věcech. Naproti tomu lze se Sobotkou říci, že „Descartes se ptá pouze: Co je tím

¹ SOBOTKA, Milan, Předmluva k *Úvahám o první filosofii*, s. 7–23, in: DESCARTES, René, *Úvahy o první filosofii*, přel. Z. Gabriel, Praha 1970, s. 7.

prvním pro mne...“² Descartův koncept poznání bývá nazýván epistemologickou revolucí, či obratem. V této souvislosti je Descartes chápán jako autor, který předjímá Kantův kopernikánský obrat v poznání. Podle Kanta dosud panovalo domnění, že předměty vedou poznání, které je předměty řízené. Nyní je ale třeba pokusit se vyjít naopak z hypotézy, že předměty jako předměty poznání se řídí naším poznáním poznání, resp. jeho povahy. Kant říká: „Proto se konečně jednou pokusme, zda bychom v úkolech metafyziky neuspěli lépe, kdybychom předpokládali, že se předměty musí řídit naším poznáním, což přece jen lépe souhlasí s požadovanou možností jejich poznání a priori, jež má o předmětech stanovit něco dříve, než jsou nám dány. Má se to s tím právě tak, jako s prvními myšlenkami Koperníkovými.“³ Zatímco v tradiční metafyzice řád věcí předcházal řádu poznání, dochází nyní k opaku: totiž že řád poznání podstatně určuje řád věcí. V metafyzice se s Descartem nyní můžeme pokusit o podobný obrat (Kopernikánský obrat), tedy o obrat od objektu k subjektu, od předmětu k člověku jako poznávajícímu pozorovateli. Kdyby náš názor řídily předměty, nemohli bychom o nich vědět nic a priori, tak jak to tradičně – již od Platóna – vyžaduje metafyzika. Ale pokud bychom šli cestou, kterou rozvíjí Kant, a to cestou skrze poznání naší poznávací schopnosti, kterou se přece musí, co do své struktury, řídit poznávané předměty, jevila by se možnost apriorního poznání předmětů jako reálná.

Před Kantem již Descartes podobně našel základ poznání v poznání, resp. poznávajícím myšlení každého z nás. Ve své epistemologii se – podobně jako po něm i Kant – postavil na samo stanovisko vědění, které se zakládá na svých vlastních principech jako svých nejvyšších premisách, a „...je soustavou logicky průhledného vyplývání z prvních premis“.⁴ Descartes vychází v tomto smyslu od jasného k nejasnému, od známého k neznámému. Toto východisko se pro něj stane východiskem z *Já*, resp. z jeho vlastní sebejistoty: „Východisko z *Já* odpovídá přitom nejen tomu, že řádem soustavy je řád lidského myšlení, ale i imperativním nárokům,

² Tamtéž, s. 16 (srv. Sobotkův poukaz na: SCHELLING, Friedrich Wilhelm Joseph, *Zur Geschichte der neueren Philosophie*, 1966, s. 21).

³ KANT, Immanuel, *Kritika čistého rozumu*, přel. J. Loužil, Praha 2001, B XVI (citováno podle paginace druhého vydání *Kritiky čistého rozumu*).

⁴ SOBOTKA, Milan, předmluva k *Úvahám o první filosofii*, s. 16.

které má poznání takto budované naplnit.“⁵ O co ale hlavně v karteziánské filosofii šlo? Čeho chtěl Descartes dosáhnout? Descartovi hlavně šlo o nalezení jistoty ve filosofii a vytvoření *metody* jak poznat pravdu ve věcech a jak poznat pravdu o věcech. Co je na počátku nové metafyziky René Descarta?

⁵ Tamtéž, s. 17.

Descartova metoda – metodická skepse

Východiskem nového počátku metafyziky je metodická skepse. Tato metoda je zároveň novým postupem, kterým se Descartes liší od pochybování předešlých i sobě současných skeptických filosofů. Svou pochybností uskutečňuje obrat k „*ego jako samotnému stanovisku poznání*“, přičemž jeho cíl je zajistit absolutně jisté východisko pro pravdivé poznání. *Ego* je vědomím, o jehož uchopení Descartes usiluje filosofickou reflexí. Usiluje o to proto, aby takové vědomí samo učinil *sebejistým* východiskem poznání. Descartes přitom chápe sebejistotu jako jistou evidenci implikující i v pochybnosti existenci myslícího, poznávajícího subjektu. Objevením primární sebejistoty subjektu, a sice v jeho vědomí o sobě, je objeven pevný základ pro novověkou filosofii. Přichází tím nová teorie poznání, odvolávající se na *ego* jako na základní kámen poznání. Tento postup, který Descartovi slouží k nalezení naprosto jistých základů poznání, se nazývá, jak jsme již zmínili, metodická skepse. Metodickou proto, že smyslem a účelem skepse zde není dospět k postoji nedůvěry k lidskému poznání, ale právě naopak. Tato metoda má dokázat, že ryzí skepse je neudržitelná.

Metodicky pochybovat znamená pokoušet se najít co nejsilnější racionální argumenty směřující k získání úplného nebo alespoň částečného východiska pravého lidského poznání. Jsou to argumenty v neprospěch ryzí skepse. Metoda zpochybňování nás vede k výsledku jako metoda postupného vylučování toho, co je v našem poznání nejisté, resp. ještě nezjištěné. Nelze jí chápat jako další rozšíření skeptických úvah a pouhého bourání starších tradic. Pro Descarta je vědění jen to, co je zcela jisté, co nelze nijak zpochybnit. Vědění, které je nejisté, nemůže být považováno za skutečné poznání. Descartes přichází se zcela novým postupem, jak dosáhnout pravdivého poznání a tedy i pravdivého vědění. Jelikož hledané poznatky musí být naprosto nepochybné, nalezneme je nejlépe tak, že se nejprve pokusíme pochybovat úplně o všem. Pokud by se nám přitom podařilo všechna naše mínění úspěšně zpochybnit, to znamená ukázat, že je možné, aby nebyla pravdivá, pak by žádná nepochybná pravda neexistovala. Ale pokud během pokusu, kdy budeme o všem pochybovat, narazíme na poznatek, o kterém pochybovat nelze, pak můžeme naše pátrání prohlásit za úspěšné. Úspěšné v tom smyslu, že jsme našli nezpochybnitelný

poznatek, který se podle Descarta v určitém přesně stanoveném smyslu může stát východiskem jistého poznání. Tím bychom našli základnu k popření ryzí skepse.

Svou metodickou skepsi Descartes formuluje v zásadě čtverým způsobem:⁶

a) Ve vjemech se může ukázat místo pravdy klam a to proto, že se může stát, že to, co vnímám, je ve skutečnosti jinak, ale to rozpoznám vždy jen zpětně díky reflexi. Nemohu v daný okamžik jistě určit, zda vnímám správně a ne klam. Například když se dívám do sklenice plné vody a ponořím do ní brčko, vnímám zrakem - vidím, že je v bodu průniku s hladinou kapaliny zlomené, i když tomu tak ve skutečnosti není. Právě proto musíme při každém aktuálním vjemu připustit, že nemusí být pravdivý, ale klamný. A proto „lze pochybovat o tom, že názorné představy odpovídajícím způsobem reprezentují své objekty.“

b) Díky halucinacím a iluzím, které v aktuálním okamžiku nemohou být hned rozpoznány, mohou být představy výplodem nevědomí. Naše prožitky mohou mít v takových chvílích povahu třeba snu. Ráno vstanu, nasnídám se a jdu do školy. Nemohu zpochybnit, že jsem myslel na snídani a cestu do školy, dokonce jsem i viděl, že jdu a otevírám dveře, ale tu cestu jsem fyzicky nevykonal. Vše se událo pouze v mé hlavě, v mé mysli. Po probuzení se mi zpětně ukáže, že jsem byl klamán sněním. Předměty, které označuji jako skutečné, mohou být pouze v mých představách. Tak tedy „lze pochybovat o tom, že názorným představám odpovídá vůbec nějaký objekt.“ Descartes si v první meditaci pohrává s myšlenkou, že možná každý den nepřetržitě v podvědomí sníme. Tuto hru zde však více rozebírat nebudu.

c) Descartes formuluje hypotézu, že jsme klamáni Bohem klamatelem, a to vždy, když při souzení věříme, že máme stoprocentní jistotu a vždy, když jsme nuceni soudit nebo hodnotit. Pochybování spočívající na hypotéze zlovolného démona (*genius malignus*) je základem úvah, že by náš duch mohl mít i přes značně vysokou subjektivní verifikaci idejí značnou nekoherenci s pravým řádem přirozenosti. Na základě uvedené hypotézy by se daly zpochybnit dokonce věty jako: „Čtyřúhelník

⁶ Toto rozdělení přebírám od W. Röda a doplňuji. (RÖD, Wolfgang, *Novověká filosofie I*, Praha, 2001, s. 93 – 95)

má čtyři strany.“ Pro toho, komu se postuláty⁷, na nichž se věta zakládá, zdají běžné, není na větě nic nepravdivého. Postuláty se mu jeví jako něco přirozeného a už o nich nemůže začít pochybovat (totéž platí pro všechny analytické věty). Ví, co znamená čtyřúhelník, jak vypadá a jak se tvoří, stejně tak ví, jak vypadají čtyři strany. A proto tuto větu, díky postulátům, které určují významy termínů, můžeme poznat jako pravdivou. Descartes se domníval, že každému pojmu odpovídají určité přirozené předměty. A tak „lze pochybovat o tom, že pojmy náležitě reprezentují své objekty.“

d) I tato skeptická námitka se opírá o hypotézu zlého a zlovolného démona (*genius malignus*), který může způsobit, že s touhou po objektivní platnosti soudíme pomocí vhledu do vztahů mezi jasnými a rozlišenými pojmy. Tyto soudy ani nemusí odpovídat existujícím inteligibilním objektům, o kterých by takové soudy mohly v objektivním řádu platit. „Lze pochybovat o tom, že pojůmům vůbec odpovídá nějaký objektivní řád.“

Shrnutím těchto skeptických námitek získáme formulaci nejsilnější skeptické námitky. Mohla by vypadat zhruba takto: Je možné, že lidská přirozenost je natolik nedokonalá, že se mýlíme v takové míře, jako by tomu bylo, kdybychom byli ovládáni velmi mocným démonem, jehož záměrem by bylo uvést nás do co nejrozsáhlejšího klamu? Tak kde tedy vzít jistotu?

⁷ Postulát: lat. Požadavek, výchozí tvrzení, jehož pravdivost se předpokládá a o něž se opírají další určité teorie či vědy. (SOKOL, Jan. *Malá filosofie člověka a Slovník filosofických pojmů*, Praha 2007, s. 360)

Pravdivost v pochybování

V pochybování samotném však platí: pochybuji-li, prokazuji tím akt svojí existence (to budeme dále ještě vysvětlovat). Z toho Descartes formuje první zásadu své filosofie - myslím, tedy jsem. Díky takovému kroku objevil základ objektivního poznání v subjektivitě, která se artikuluje v sebejistotě *cogito, ergo sum*. Jak ale této sebejistotě rozumět? První princip, který je totožný s touto sebejistotou, znamená potvrzení mé vlastní existence na základě aktu myšlení. Tento první princip odolává i radikální skepsi proto, že pokud pochybuji, myslím. Existuji-li, když myslím, je má existence nepochybná. Jakým způsobem ale nutně platí, že myslím-li, tak nutně existuji? Jakým způsobem je nutně pravdivá věta *cogito, ergo sum*, která vyjadřuje Descartův první princip?

Výklad Descartova prvního principu

První princip Descartes vyjadřuje různými obraty, a proto je mnoho způsobů, jak mu přesně rozumět. Při předvedení základních možností smyslu tohoto principu budu vycházet z článku Wolfganga Röda *K problému prvního principu v Descartově metafyzice*.⁸ Většina odkazů na Descartova díla a překlady citátů pocházejí rovněž z tohoto článku a jeho českého překladu.

⁸ RÖD, Wolfgang, *K problému prvního principu v Descartově metafyzice*, in: GLOMBÍČEK, Petr & KUNESŠ, Jan, *Cogito, ergo sum*, Praha 2006, s. 13 – 46.

Forma cogito, ergo sum

Pokud se zaměříme na formu prvního principu *cogito, ergo sum*, bude záležet na spojce *ergo*, tedy na formě vyvození mezi *cogito* a *sum*. Nejprve se tak zaměříme na formální stránku výroku, i když se postupně ukáže, že to není dobrá cesta, protože smysl Descartova prvního principu *cogito, ergo sum* formální stránku výroku přesahuje. Jelikož se otázka po formální, a tedy logické struktuře vykládala od dob Descarta do současnosti různě, nebude na škodu si tato různá řešení věty *cogito, ergo sum* – s pomocí uvedeného Rödova článku – připomenout. Gassendi vykládá *cogito, ergo sum* – s důrazem na spojku *ergo* – jako sylogismus, u kterého chybí horní premisa. Takto upravený první principem s horní premisou, by podle Gassendiho zněl takto:

Maior (horní premisa): Vše, co myslí je

Minor (dolní premisa): Já myslím

Conclusio (závěr): Tedy já jsem

Již kvůli explicitnímu odmítnutí této interpretace prvního principu samotným Descartem se však tato možnost ukázala jako nesprávná. Objevila se pak teze, že vyvození vyjádřené spojkou *ergo* více vyhovuje výklad prvního principu jako zkráceného hypotetického úsudku. Horní premisu by v tomto modu tvořilo modifikované vyjádření axiomu: k myšlení je třeba být. V této úpravě by první princip zněl následovně:

Maior: Jestliže myslím, jsem

Minor: Myslím

Conclusio: Tedy jsem

První princip by jako takový neměl záviset na žádném dalším předpokladu: k myšlení je třeba být, apod. Proto musíme upřednostnit výklad prvního principu jako soudu neboli věty.

Například soud „Procházím se“ lze upravit na soud „Zdá se mi, že se procházím“. Tím, že se mi něco zdá, vnímám aktivitu svého myšlení (*cogito*) souběžně s aktem, který se mi jeví. Jestli se opravdu procházím, nebo jenom sním o tom, že se procházím, je vůči tomu vnější a irelevantní. Tímto způsobem, lze prakticky každou větu převést na nezpochybnitelný fakt vlastního vědomí. V takovém výkladu musíme přijmout to, že slovo *cogito* již obsahuje slovo *sum*, a že *cogitatio* již obsahuje *existentia*. To znamená, že první princip ukazuje něco, co již ze samotných pojmů musí být zřejmé. *Cogito* obsahuje pojem *dubito* a to zase odkazuje na člověka. Neboť člověk je konečná a závislá bytost. V tom můžeme cítit původní akt syntézy, „neboť veškeré myšlení má vždy bezprostřední a nutný vztah k nějakému *Já*, které existuje“.⁹ *Cogito, ergo sum* by bylo možné chápat také jako pouhý poukaz, avšak tím by otázka po funkci spojky *ergo* ztratila svůj význam. Jaspers k tomu píše: „Onoho *ergo* je užito jen v analogii k formuli úsudku, aby bylo možné vycítit, že se nejedná o bezprostřední vjemovou jistotu, nýbrž o nějakou ve své původní reflexi jistotu: o sebejistotu.“¹⁰

Žádná z dosavadních verzí vysvětlení formy prvního principu se nevyhne námitkám. Výklad *cogito, ergo sum* jako úsudku nebo vyvození je implicitně či explicitně odmítnut, protože neodolává radikální pochybnosti a skeptickým námitkám, které ruší všechny předpoklady. Kromě toho byl celý sylogistický výklad prvního principu odmítnut i samotným Descartem, neboť odmítal obecnou horní premisu. Zavrhoval horní premisu, která by přesahovala pojetí *Já* jako prvního principu. Onen zkrácený hypotetický důkaz je velmi blízko některým výpovědím v Descartových textech, je však vystaven námitce, že by potom musel první princip znít: *jestliže myslím, jsem*, a ne *cogito, ergo sum*. Jak tedy uvést první princip v soulad s místy, kde ho Descartes uvádí jako vyvození nebo závěr úsudku? Často mluvil nejen o formuli jako úsudku, ale přímo o vyvození *sum* ze samotného *cogito*. Pokud uvedeme konkrétní místa v textech, nestane se tato záležitost o nic srozumitelnější,

⁹ NATORP, Paul, *Descartes' Erkenntnistheorie. Eine Studie zur Vorgeschichte des Kritizismus*, Marburg, 1882, s. 34. (cit. dle Röda, *K problému prvního principu v Descarově metafyzice*, s. 18).

¹⁰ JASPERS, Karl, *Descartes und die Philosophie*, Berlin, 1956, 3. vyd., s. 10. (cit. dle Röda, *K problému prvního principu v Descarově metafyzice*, s. 18).

protože pro obě pojetí, soudu i úsudku, najdeme opory. Pro variantu prvního principu jako soudu jsou k dispozici tato místa z Descartových textů¹¹:

- Ve čtvrté části *Rozpravy* píše – „tato pravda: *Myslím, tedy jsem*“¹²
- V *Meditacích* více jednoznačně – „tato výpověď: *Já jsem, já existuji*“¹³
- Také v *Principech* uvádí – „tuto větu: *Já myslím, tedy jsem*“¹⁴
- V *Principech* také uvádí tuto větu obecněji jako *cognitio*¹⁵
- Výslovné zamítnutí sylogismu nalezneme v *Druhých námitkách*: „Když ale pozorujeme, že jsme věci myslící, je to jakýsi prvotní poznatek, který nevyplývá ze žádného sylogismu. A také, když někdo řekne: *Já myslím, tedy jsem, čili existuji*, nevyvozuje existenci z myšlení pomocí sylogismu, nýbrž poznává věc o sobě známou jakoby jednoduchým náhledem myslí.“¹⁶
- Ve třetím z *Pravidel* se dočteme: „Tak každý člověk může svým duchem bezprostředně nahlížet, že existuje, že myslí...“¹⁷

Proti těmto všem místům stojí jiná, která jasně ukazují sounáležitost prvního principu a procesu usuzování, neboli vyvození. Jsou to tato místa:

- Ve čtvrté části *Rozpravy* píše – „z toho samého, že jsem zamýšlel pochybovat o pravdivosti ostatních věcí, zcela evidentně vyplynulo, že jsem byl“, a dále: „A zpozorovav, že ve větě: *Myslím, tedy já jsem*, není nic, co by mne ubezpečovalo, že dím pravdu, ledaže poznávám zcela jasně, že k myšlení je zapotřebí být.“¹⁸

¹¹ W. Röd, kterého cituji, pro srovnání uvádí odkazy na latinské vydání Descartových textů od Adama a Tanerryho, které pro srovnání přidávám také. Užívám běžné zkratkové označení paginace (AT).

¹² RÖD, Wolfgang, *K problému prvního principu v Descartově metafyzice*, s. 20, (AT VI, 32)

¹³ Tamtéž, s. 20, (AT VIII, 25).

¹⁴ Tamtéž, s. 20, (*Principy*, I, 10; AT VIII, 8).

¹⁵ Tamtéž, s. 20, (AT VIII, 7).

¹⁶ Tamtéž, s. 20, (AT VII, 140).

¹⁷ Tamtéž, s. 21, (AT X, 368).

¹⁸ Tamtéž, s. 21, (AT VI, 32 - AT VI, 33).

- Dále v *Šestých námitkách* jednoznačně říká: „A tak pozoruje-li někdo, že myslí a že z toho též plyne, že existuje...“¹⁹
- Jasně spojení s vyvozováním je v *Pátých námitkách*: „Odvodím existenci mysli“²⁰
- Také v *Principech*, kde hovoří o *conclusio*, což je závěr úsudku.²¹
- Dále v *Druhé meditaci* s příkladem o vosku: „Soudím-li totiž, že vosk existuje na základě toho, že jej vidím, pak už jen na základě toho, že jej vidím, zajisté mnohem zřejměji existuji také já.“²²
- Poslední příklad analogického zdůvodnění uvedu tento: „Nikdy bych nevěřil, že by někdo mohl být tak hloupý, aby bylo třeba ho nejprve, poučit, co je existence, aby mohl učinit a potvrdit závěr, že existuje.“²³

¹⁹ Tamtéž, s. 21, (AT VII, 422).

²⁰ Tamtéž, s. 22, (AT VII, 352).

²¹ Tamtéž, s. 22, (Principy, I, 9; AT VIII, 7).

²² RÖD, Wolfgang, *K problému prvního principu v Descartově metafyzice*, s. 22 (AT VII, 33).

²³ Tamtéž, s. 22 (AT X, 524).

Cogito jako vyvození

Zaměříme se na Descartův první princip nejprve jako na vyvození. Zvláště se zaměříme na *ergo*, které v některých citacích získává na důležitosti. Právě ve výkladu Descartova prvního principu, s důrazem na *ergo*, lze s jeho rozvinutím dojít k formě úsudku či vyvození. Podle Röda se o pozoruhodný výklad karteziánského prvního principu pokusil H. Scholz. Chápe Descartův první princip jako větu, ale dojde k přesvědčení, že správné řešení, jak prvnímu principu rozumět, je pouze ve formě hypotetického úsudku. Scholz zjišťuje, že již obsahuje vztah mezi *cogito* a *sum*. V jeho podání by řešení otázky prvního principu vypadalo takto:

Major premisa: Jestliže jsem oprávněn pochybovat téměř o všem, pak existuji.

Minor premisa: Jsem oprávněn pochybovat téměř o všem.

Conclusio: Existuji.

Sum je tedy jasně vyvozeno. Scholz k tomu říká: „Vyvozeno? Ne protestoval však Descartes nejrozhodněji proti interpretaci *sum* jako vyvozené věty? To jistě ano; ale s odůvodněním, které se na nás nevztahuje proto, že je bezezbytku respektujeme; neboť naší konstrukcí se vyhýbáme právě tomu, co chtěl Descartes vyloučit: odvození *sum* z nějaké obecné horní premisy.“²⁴ Descartovi jde o odmítnutí takové horní premisy, která by transcendovala pojem *Já*, neboť by tím vytvořila další předpoklad pro pochopení prvního principu. K tomu ale u interpretace, kterou podal Scholz, nedochází. Každý výklad, který by se pokoušel precizně vysvětlit relaci *cogito* a *sum* pomocí *ergo*, musí jednoznačně počítat se vztahy vzniklými ve formě prvního principu *cogito, ergo sum*. Výklad by musel do horní hypotetické premisy rozložit princip tak, aby obsah nebyl existenční, ale věta existenční byla. Z „*Já myslím*“ v žádném případě nevyplývá „*Já jsem*“, jestliže mezi nimi není žádný vztah toto vyplývání zdůvodňující, s ohledem na což já tvrdím, že je.

²⁴ SCHOLZ, Heinrich, *Über das Cogito, ergo sum, Kant-Studien*, XXXVI, 1931, s. 140. (cit. dle Röda, *K problému prvního principu v Descartově metafyzice*, s. 25).

Descartes mnohokrát uvádí, že svůj první princip založil na určitém předpokladu. Jenže na jakém? V *Rozpravě o metodě* upřednostňuje předpoklad axiomu: „k myšlení je zapotřebí být.“ (*Rozprava*, IV; AT VI, 33) Na jiném místě v *Principech* píše, že „není možné, aby to, co myslí, neexistovalo.“ (*Principy*, I, 10; AT VIII, 8) V *Principech* se také dočteme že: „ten kdo myslí, nemůže neexistovat, dokud myslí.“ (*Principy*, I, 49; AT VIII, 24) Jinde, v *Druhé meditaci*, Descartes uvádí o zlém démonovi: „ať mě klame, jak jen může, přece nikdy nezpůsobí, abych byl nic, budu-li myslet, že jsem něco.“ (AT VII, 25) Hlavní obtíž s prvním principem je v tom, že ono „Myšlím, tedy jsem“ Descartes výslovně označil za nejvyšší princip filosofie. Nejvyšší princip ale musí být „bezpředpokladový“. Takový princip pak není závislý na žádné jiné větě ani předpokladu. Jaký status ale tento princip vlastně má? Možností se nabízí několik.

- *cogito* (první princip jako fakt)
- Když myslím, jsem (jako nejvyšší axiom)
- Myšlím, tedy jsem (jako první princip)

Vyjádřením prvního principu může být jen poslední zmiňovaná možnost, avšak jen potud, pokud již předpokládáme zaprvé empirickou znalost *cogito* a zadruhé znalost relace *cogito, ergo sum*, která nevyjadřuje existenci. Právě syntézou znalosti těchto dvou „já myslím“ a relace by mohl vzniknout základní poznatek a pochopení prvního principu. Tuto syntézou „*cogito*“ a relace „*cogito, ergo sum*“ vyjadřuje nejvyšší axiom. Röd ale parafrázuje Kanta²⁵ a dodává: „Empirické *Já myslím* jako pouhá znalost neintegrovaného faktu je slepé, hypotetická relace *Když myslím, jsem* je prázdná.“²⁶

Argument jistě není vystaven na vyvození z předchozích poznatků, protože by to rušilo charakter prvního principu. Vyvozením závěru z věty *cogito, ergo sum* můžeme dospět k pochopení prvního principu, avšak pokud si vystačíme

²⁵ „Názory bez pojmů jsou slepé, pojmy bez názorů jsou prázdné.“ Naše poznání je syntéza názoru a pojmu, rozumové nazírání (intuice). Myšlenka, která není doprovázena smyslovou představou, je prázdná, bezobsažná. KANT, Immanuel, *Kritika čistého rozumu*, B 75.

²⁶ RÖD, Wolfgang, *K problému prvního principu v Descartově metafyzice*, s. 13.

s faktickým poznáním. To Descartes nedokládá jen větou: není možné, aby to, co myslí, neexistovalo, a podobně, nýbrž výrokem „ale protože se jedná o zcela jednoduché poznatky a ony samy neposkytují poznání žádné existující věci, nepokládal jsem za potřebné je uvádět“ (*Principy*, I, 10; AT VIII, 8). Prvnímu principu nenáleží věty typu „jestliže..., pak“, nýbrž tato role připadá nevyššímu axiomu. Tím odpadají námitky k interpretaci prvního principu, které chápou *cogito, ergo sum* jako materiální implikaci, což není totožné s Descartovým pojetím této věty.

První princip jako nejvyšší axiom

Následně si můžeme přiblížit pojetí nejvyššího axiomu, který se může zdát být totožný s principem bytí. Takový princip bytí uchopujeme v *res cogitans*. Descartes tedy skutečně klade, ovšem příležitostně, *res cogitans* na pozici počátku a proto nám k vysvětlení prvního principu v Descartovském smyslu pomůže spíše *sum res cogitans* než *cogito, ergo sum*. První princip Descartes považoval za základ, ale zřejmě i za výsledek takového založení, a v tom se zbytečně zatížil tradiční ontologií. *Res cogitans* je nikoli východiskem, ale výsledkem základní filosofické myšlenky, totiž: jistoty sebe sama v myšlení. Tato jistota je ještě rozložena na relaci *cogitatio* a *existentia*, které určují *res cogitans*. Výklad, který říká, že se Descartes drží něčeho předem známého, klade výsledek jako první a obrací vztah mezi založením a základem. Tak tomu je i v příkladu, kdy přirovnává vztah mezi myšlením a existencí ke vztahu mezi sluncem a jeho světlem paprsků. I když víme, že slunce i svícení probíhá současně, přesto je slunce dříve než svícení. Jako v tomto příkladu i člověk je dříve než rozum, protože musí existovat ještě před tím, než může rozum začít využívat. V těchto úvahách již vidíme, že se Descartes nedrží řádu poznání, jak se držel na počátku, nýbrž řádu věcí. V založení, v základu, je zapotřebí vycházet z řádu poznání a ne řádu věcí, jak to i Descartes výslovně požaduje: „Nesledovat věcný řád, nýbrž řád rozumový.“ (AT III, 266)

Právě tato logická explikace je velmi důležitá, ba nezbytná, pokud nám jde o vysvětlení pomocí důkazů. Avšak počátek má logice předcházet, a proto nemůže být demonstrován. K vysvětlení takového počátku, potřebujeme systematickou formu, která však není samotnému počátku přiměřená. Bez ní se nemůže obejít systematick, kterému jde hlavně o důkazy. Explikace jako taková, nemůže nic dokázat ani zdůvodnit. Explikace funguje jen tam, kde musí být původní akt vykonán samotným jednotlivcem, tak, aby byl prvnímu principu dán smysl. Descartes se explikaci vyhnout nechtěl a nemohl, protože se snažil ukázat to, co stačí vykonat k tomu, aby to bylo pochopeno. Lze to pochopit pouze ve vlastním výkonu toho aktu.

Pokud můžeme logiku explikace v jistém smyslu určit jako nutnou, je zapotřebí uvést, že je takový postup bez problému, pokud zjistíme, že je samotná explikace vždy rozpoznatelná. To ale Descartes nikdy neučinil a růzností svých

vyjádření a vysvětlení prvního principu způsobil, že i didaktické přednosti explikace postrádají jistotu. Právě při tom, když hledáme ustanovení prvního principu, nemůžeme mít na zřeteli vše. Descartes říká, že „*při ustanovování principů nemůžeme být dost opatrní*“ (*Hledání pravdy*; AT X, 526). Může se zdát, že i samotnému Descartovi nebyl nikdy rozdíl mezi počátkem nové metafyziky a explikační formou věty dobře znám, což je ale nepravděpodobné.

Metoda uvedená v *Pravidlech* a i v *Rozpravě* teprve v explikované větě dostává svým nárokům. Tato matematicko-konstruktivní metoda, není způsobilá k vysvětlení podstaty metafyzického základu, neboť podle zákonů logiky se nemůžeme ptát po věcech, jak jsou, dokud jsme je nenahlédli a nevíme, co jsou. Dochází k tomu v případě problémů *Já* a jeho existence i Descartes, když říká: „stále však ještě dostatečně nechápu, kdo jsem vlastně ten já, který už nutně jsem...“ (AT VII, 25). Descartes si tedy jasně uvědomuje, že se mu podařilo potvrdit existenci a nutnost já, ale tím vzešla nová otázka, čím tedy jsem já, kterého znám, jako jistě existujícího. Takové poznání se již musí učinit úplně jiným způsobem než matematickým myšlením. Descartes tvrdí, že ta část, která pomáhá nejvíce matematikům, totiž imaginace, naopak metafyzice velmi škodí. Tím dochází k závěru, který píše i v dopise královně Alžbětě, že nemůže být člověk s nadáním pro metafyziku i matematiku zároveň, že jsou to téměř protiklady. V dopise čteme: „Skoro pro všechny se stalo běžným, že jsou-li zbláhli v metafyzice, děsí se geometrie.“ (AT VIII, 4) Tím se jasně ukazuje, že metafyzika nemůže být založena na matematické geometrii, a to proto, že v metafyzice je hlavním aktérem myšlení a v matematice jsou hlavní aktéři dva: myšlení a obrazotvornost (imaginace), bez kterých bychom nemohli počítat obsah, objem a další veličiny geometrie. Na rozdíl od ryze intelektuálních pravd jsou matematické pravdy takové, které jsou již výsledkem nejen intelektu, ale i obrazotvornosti. Podle Descarta je *cogito, ergo sum* ryze intelektuální bez imaginace a samy matematické pravdy jsou z prvního princip vyvozeny.

Sám nejvyšší axiom „jestliže myslím, jsem“ – protože jen hypoteticky říká, že pokud někdo myslí, tak k tomu, aby mohl vykonávat takovou aktivitu, musí nutně být – musí být prázdný, neboť neobsahuje existenční tvrzení. Takový axiom, jak vidíme, jistě nemůže figurovat v interpretaci prvního principu. Přesto tím,

že nejvyšší axiom pojímá slova jako *myšlení* a *existenci*, se objevuje další otázka: odkud známe pojmy *myšlení* a *existence*, které není podle Descarta potřeba definovat. Na takovou otázku jsou možné tři pohledy.

- Zaprvé je možnost tento axiom vysvětlit jako vyjádření imanentní struktury *res cogitans*. Toto vysvětlení se ale shoduje s námitkou, že – jak Descartes říká – nejvyšší axiom je třeba znát před samotným *cogito, ergo sum*.

- Zadruhé si můžeme axiom vyložit tím, že bychom jej odvodili z obecnější věty, jako například: „něčemu nejsoucím nemožou přináležet žádné stavy nebo kvality“ (*Principy*, I, 11; AT VIII, 8), nebo „pouhé nic nemá žádné atributy ani žádné vlastnosti či kvality“ (*Principy*, I, 52; AT VIII, 25). To platí, pokud vycházíme z toho, že k správnému vysvětlení dojdeme přes způsob úsudku. Neřeší se tak původ axiomu, to je upozaděno, ale tento přístup vede ke konečnému obětování sebejistoty subjektu. *Cogito, ergo sum* by po takové interpretaci bylo větou vyplývající z ontologických principů. Tuto i předchozí možnost však můžeme sloučit v jednu, pokud chápeme, že ve struktuře *res cogitans* lze intuitivně pozorovat univerzální zákon bytí. *Res* jsou imanentní obecné pojmy, přičemž mysl nejprve přijímá *res* a poté v tomto předpokladu objevuje obecné pojmy. Takové pojmy, nelze chápat jako zákony, které do věcí vkládá mysl, ale jsou strukturami, které díky myšlení ve věcech následně spatřujeme.²⁷

- Zatřetí může být relace, obsažená v axiomu, rovna vrozené ideji. Tak by byla získaná a priori na rozdíl od každé empirické zkušenosti, které jsou aposteriori. Určitou pravdu u Descarta lze chápat jako vrozenou, jen pokud jí lze pojmout pouze myslí. Naše poznání vychází od dílčího k obecnému poznání, od jednotlivin k obecninám. K myšlení je jistě třeba být a také platí, že mezi přirozeností myšlení a bytí existuje vrozený vztah, že i když bytí může být bez myšlení, myšlení bez bytí pojmout nelze. „Myšlení

²⁷ GOUHIER, Henri, *Les exigences de l'existence dans la métaphysique de Descartes*, Revue Internationale de Philosophie, 1950, s. 139. (cit. dle Röda, *K problému prvního principu v Descarově metafyzice*, s. 29).

není bez bytí, existuje však nějaké myšlení a nějaké bytí? Před *cogito* o tom nevím. Jedna věc je jistá, že ... pokud existuje myšlení, pak je zde nutně i bytí.²⁸ Právě v *cogito* se spojují tyto dvě nutnosti, aniž by však bylo možné vyvodit jedno z druhého. Poznatek – k myšlení je zapotřebí existovat – je nutným uvědoměním si vztahu mezi *cogito* a *sum*. Samotný fakt *cogito* podmiňuje uvědomění si jistého poznatku. Z toho vyplývá, že podmínky umožňují fakta a naopak i fakta umožňují poznání podmínek.

V nejvyšším axiomu, je tedy obsažená relace, která upravuje podmiňovací vztah mezi myšlením a bytím. Takový vztah nám stačí k určení *cogito, ergo sum* jako odvození. Může se zdát, že tento podmiňující vztah mezi myšlením a bytím je vzájemný, Descartes však pro vyvození *cogito, ergo sum* užívá jen jednu stranu tohoto vztahu. Descartes vylučuje možnost toho, že bych nebyl, pokud myslím. Je totiž nemožné „abych byl nic, budu-li myslet, že jsem něco“ (*Druhá meditace*; AT VII, 25). Kdybych nemyslel, nebyl bych – myšleno je to tak, že pouze jestliže myslím, jsem, a pokud bych nebyl, nemohl bych také ani myslet. Znovu tedy vidíme, že mezi naší existencí a naším vlastním myšlením existuje vztah vzájemné podmíněnosti. Nemohu přemýšlet, aniž bych existoval, protože „ten, kdo myslí, nemůže neexistovat, dokud myslí“ (*Principy*, I, 49). Bez myšlení bych nemohl existovat, neboť „by se snad mohlo stát, že kdybych na chvílku přestal myslet, přestal bych i být“ (*Hledání pravdy*; AT X, 521).

To, že měl Descartes na mysli takový oboustranný podmiňující vztah, vyznačuje podle něj jistotu *cogito, ergo sum*. Od prvního faktu se přes zmíněný „axiom“ dostáváme ke *cogito, ergo sum* a následně k *sum res cogitans*. *Sum res cogitans* využívá Descartes jako spojnicí k Bohu a *veracitas Dei*, jež potvrzuje subjektivní jistotu. Mezi empirickým „Já myslím“ a *sum res cogitans* se realizuje jako slučující složka *cogito, ergo sum*. *Cogito, ergo sum* je potvrzení bezprostředního přechodu mezi jistotou „Já myslím“ a mnou samým, jako myslící substancí. Bytnost duše určuje *cogitatio*, což je tu hlavní bytostný atribut. Stojí tedy mezi mou existencí a mou bytností. Bytnost je charakterizována vzájemným vztahem myšlení a bytí.

²⁸ GUEROULT, Martial, *Descartes selon l'ordre des raisons*, sv. II, Paris 1953, ap. I, s. 309. (cit. dle Röda, *K problému prvního principu v Descarově metafyzice*, s. 30).

Takovým vztahem, jaký jsme právě ukázali a o němž jsme řekli, že je vidět v prvním principu. *Res cogitans* je závislá na *cogito, ergo sum*. Z toho vyplývá, že za první princip musí být jasně považováno *cogito, ergo sum* a nikoliv *res cogitans*.

Myslím tedy jsem jako první princip

Jelikož smysl nejvyššího axiomu náleží spojení myšlení a bytí v hypotetické formě, rozumíme existenční větě „Já jsem“ vyvozením, úsudkem. Díky tomuto vysvětlení se již nezdá nijak zvláštní Descartovo vyvozování či usuzování k závěru „Já jsem“.

Jediný problém, který stále zůstává, je to, že charakter úsudku můžeme jen stěží sloučit s určením prvního principu, *cogito, ergo sum*. Kvůli tomu se prvnímu principu přičítala povaha věty, ale v tom případě vznikl problém s vysvětlením nejvyššího axiomu. Redukce, která byla dříve představena, tedy redukce prvního principu na první poznání, neodstraní veškeré obtíže s tím spojené. Neuspokojivý výklad vztahu nejvyššího axiomu a prvního principu jako úsudku, nás vede k myšlence, že poznání empirické by k verifikaci muselo mít základ ještě před prvním principem. Stejně tak by před prvním principem musely být i zákony vyvození a usuzování. Kde ale bere logika usuzování nárok na pravdivost, když právě pravdivost je založena až v prvním principu? Touto závažnou námitkou přezkoumáme moc formálně-logické interpretace metafyzického smyslu v prvním principu vůbec. Descartes logice nedával rozhodující pravomoc. Opodstatnění by mělo být provedeno „bez logiky, bez pravidel, bez argumentační formule“ (AT X, 521). Distance od logiky, kterou má Descartes na mysli, je distancí od logiky scholastické, neboť právě ta je především logikou úsudku. Descartes chce dospět k pevnému základu novověké filosofie, jen pomocí světla rozumu a zdravého smyslu. V *Principech* se od sylogismu distancuje úplně. Tím vzrostla námitka proti *cogito, ergo sum* pojatému jako úsudek.

Proč se Descartes vyjadřuje v neprospěch logiky, je jasné, pokud vnímáme, že správnost logiky je jistá již před samotným filosofováním. Pravda sama by získávala platnost teprve v pravé jistotě prvního principu. Tím se ukazuje, že je velkou chybou brát logiku jako počátek filosofie, místo aby se ukázalo, jak z počátku filosofie vycházejí logická spojení, později využitá ve formách logiky. Jaký smysl by měla metodická skepse a hypotéza o zlém démonovi, pokud tím nezjišťuji absolutní „bezpředpokladovost“ počátku? Logická interpretace již musí předpokládat platnost vyplývání, zásady sporu a logickou formu. Kdyby naopak ona byla předpokládána, počátek filosofie by přišel o nárok být absolutním počátkem

a posledním zdůvodněním, který by musel částečně předat logice. Logika sama je metodickou pochybností uzávorkována, tím nemůže posloužit k vysvětlení počátku. Můžeme se také vzdát domněnky, že v *cogito* existují nutné logické systémy. Fakt, který ručí za virtuální realitu hypoteticko-deduktivního vědění, je stále mimo působnost vědy a nespadá pod kontrolu metodickou pochybností.

Cogito, ergo sum dává smysl, jen pokud je provedeno v myšlení, čímž je zbaveno veškeré pochybnosti. Pravda, že *existuji, pokud myslím*, platí, pokud tuto pravdu provádím myšlením. Tím platí nutně a ztroskotá na tom každá eventuelní pochybnost. „*Vždyť o nich nemůžeme pochybovat a přitom na ně zároveň nemyslet. Nemůžeme je však myslet a přitom zároveň věřit, že jsou pravdivé...*“ („*Druhé odpovědi*“, 4; AT VII, 145). Věta „*Já myslím, já existuji*“ je jediná nepochybná pravda, kterou nelze ničím zrušit. Díky ní mohu také zjistit, co je pravda. Tato první pravda nemůže být odvozena, protože bychom museli předpokládat pravdivost vět a platnost logické formy vyvození. *Cogito, ergo sum*, je dříve než nějaká pravda, čímž se stává absolutním počátkem, nebo počátkem není vůbec.

Descartes nemluví o větách, ale o *jistotách*, které chce získat metodickou skepsí. Vše, co není zcela jisté, se v tomto rámci pochybování stává pochybné a je vyloučeno z určení prvního principu. Takový postulát jistoty nepřipouští nic jiného, než absolutně jistý počátek. Vše relativní lze podrobit ještě další pochybnosti, a je tak v tomto rámci považováno za pochybné a klamné. Počátek je absolutní, jen pokud není ničím jiným zrušitelný. Takovou absolutní jistotou v metodické skepsi je pochybování samo. Pochybnost je jistá forma myšlení a „*k prvnímu principu jsem potřeboval bytí či existenci tohoto myšlení*“ (*Principy*; dopis Picotovi, AT IX – 2, 10). V tom tkví jistota toho, že při pochybování myslím, čímž myslím něco, tedy myslím toto myšlení a v tom myšlení jsem si jist, vědom, sám sebe jako: *Já myslím, já existuji*.

K takovému způsobu myšlení o myšlení nás vede metodická skepse tím, že ruší vše, co zrušit lze. Nyní může být zpochybněn každý objektivní obsah, obor smyslového vnímání a myšlenka o vnějším světě vůbec. Tím, že Descartes užívá pochybnosti univerzální, rozšiřuje takové pochybnosti i na subjekt, aby posléze zjistil, že je subjekt nezrušitelný. Zrušením každého objektivního obsahu nás vede k reflexi subjektu a tím se dostáváme k odhalení první jistoty: v pochybnosti nelze pochybovat

o pochybnosti. Pochybnost namířená proti subjektu míří proti sobě samé. „*Sotva jsi mi ukázal nepatrnost jistoty, jakou máme o existenci věcí, k jejichž poznání docházíme výhradně pomocí smyslů, hned jsem o nich začal pochybovat a to zároveň stačilo, aby mi to ukázalo mou pochybnost a i její jistotu...*“ (Hledání pravdy; AT X, 524). Zásadní je obrat zpět k myšlení. Nikoli pochybnost, nýbrž reflexe pochybnosti vede k jistotě. „Formule *cogito, ergo sum* je eliptická a musí být doplněna, protože se nejedná o nereflektivní myšlení, nýbrž se naopak jedná o reflexi myšlení, takže úplné vyjádření o muselo znít: „*Vím o sobě jako o myslícím, tedy vím o sobě jako o existujícím.*“²⁹

²⁹ RÖD, Wolfgang, *K problému prvního principu v Descartově metafyzice*, s. 37–38.

Vlastní sebejistota

Problém, ke kterému jsme došli, je zjevný, a to, že je první princip zaprvé nezbytně vyjádřen formou vyvození, pomocí *ergo*, a za druhé, že je takové vyvození nedostatečné k vysvětlení prvního principu.

Řešení tohoto problému zní podle Rōda takto: „Mezi první jistotou nesoucí sebe sama a její logickou explikací je nutno ostře rozlišovat; již formuli *cogito ergo sum*, *ergo sum* je třeba chápat jako explikaci.“³⁰ V otázce, jak rozlišovat mezi formou počátku implicitní a explicitní, se přitom lze odvolat na Descarta: „Před závěrem: myslím, tedy jsem, lze znát horní premisu: Cokoli myslí, je, protože skutečně předchází mému závěru a můj závěr se o ni opírá ... ale proto ještě nepoznávám vždy výslovně a explicitně, že předchází a že ji znám před svým závěrem, protože si všímám jen toho, co zakouším v sobě, jako myslím, tedy jsem, a nevšímám si tak onoho všeobecného poznatku, cokoli myslí, je; jak už totiž bylo připomenuto, neoddělujeme tyto výroky od jednotlivin, ale uvažujeme je v nich.“ (Rozhovor s Burmanem; AT V, 147)

Toto vyjádření „poslední vůle“ Descarta je velmi důležité. Zaujímá totiž stanovisko k – na první pohled nesouvisejícím – obecným předpokladům pro *cogito, ergo sum* a vykládá je na poli rozdílů explicitní a implicitní formy myšlenky. Pouze při explicitní formě myšlenky musíme přijmout horní premisu. U implicitní formy myšlenky neexistuje žádný předpoklad a v návaznosti na to ani nějaká forma usuzování či odvození. *Cokoli myslí, je*, je obecná věta z původně základní myšlenky, která je přirozeností našeho ducha. „Teprve v logickém rozvinutí vzniká nejen možnost, nýbrž nutnost rozložit původně jednoduchou myšlenku na obecný předpoklad a nutný důsledek.“³¹ Větu „*Cokoli myslí, je*“ volí Descartes za předpoklad, který platí vždy i pro zjištění „k myšlení je zapotřebí být“, „není možné, aby to, co myslí, neexistovalo“ atd. V *cogito, ergo sum* je vidět část logické explikace, díky které zobecněním jednoduché základní myšlenky máme získat univerzální horní premisu. Descartes pro svůj první princip použil obrat *cogito, ergo sum*, který se však může jevit jako entymém. Entymématická premisa, je premisa, která v entymématu

³⁰ Tamtéž, s. 38.

³¹ Tamtéž, s. 39.

chybí. Ukažme si to na příkladu. „Cokoli myslí, existuje, tedy já existuji.“ V takové větě chybí premisa „já myslím“. V karteziánském obratu *cogito, ergo sum*, chybí premisa „cokoli myslí, existuje“.

Potvrdit takový výklad může odpověď na otázku, jak z aktu sebeujištění vychází explikovaná forma této myšlenky. K explikaci dochází přirozeně a lze ji i přirozeně pochopit. K tomu nesmíme Descartovo pojetí myšlení a existence chápat jako vysvětlení jejich poměru, ale zaměřit se na problém jejich vzájemné závislosti a jistoty. Zaměříme se tedy na obrat myšlení k sobě samému, ale s odhlédnutím od věcí předmětně uchopených, které metodická skepse nezpochybnila, ale uzávorkovala. Bezpečně jisté založení najdeme v samotném obratu k myšlení v závislosti na metodické pochybnosti. V takovém základu si může být myšlení jisté sebou samým. Toto vědění (uvědomění si) vědění může vést k nekonečnému regresi: vím, že vím, že vím, že vím atd. To Descartes výslovně odmítá v *Odpovědi na Šesté námitky* (AT VII, 422). V tomto aktu, ve kterém si uvědomuji sebe samého a ujišťuji se o své existenci, se vytváří vztah mezi myšlením a bytím, které jsou jisté. Je tedy nemožné, aby to, co myslí, neexistovalo. Na tento vztah poukazuje i *ergo*, jež vyvolalo tolik úvah o prvním principu. Až v explicitní formě se tento vztah jeví jako známý před samotným *cogito*, a s tím i forma vyvození. Zbavíme ho veškeré problematičnosti, pokud tomuto vztahu přičteme pouze roli explikace, která ještě rozvine to, co je v podstatě jednoduché na logicky dřívější a logicky pozdější. Tuto úvahu rozvíjí Descartes v *Hledání pravdy*: „Takže je-li pravda, že pochybuji tak, že o této pochybnosti nedokážu pochybovat, je stejně tak pravda, že myslím: co jiného je totiž pochybovat, než jistým způsobem myslet? Navíc, kdybych nemyslel, nemohl bych vědět, zda pochybuji nebo zda existuji. Jsem však a vím, co jsem – a to díky tomu, že pochybuji, to jest, právě že myslím.“ (AT X, 521)

Takto uvědomělé myšlení vychází z jistoty pochybování, samotného myšlení. Pokud bych neměl vědomí, neměl bych žádnou jistotu potvrzující mou existenci. *Sebevědomí* je tedy základní podmínkou pro potvrzení jistoty *sum*. Poukázáním na podmíněné a podmiňující se můžeme přiklonit k formulaci: „Vím, že (a co) jsem, protože pochybuji, tj. myslím“, neboli „je jisté, že myslím, tedy je také

jisté, že jsem.³² Vlastní sebejistotu, pokud ji budu chtít uchopit jasně a ne jen nahodile, získám tak, že metodickou skepsi namířím na subjekt v rámci poznání, jak jsme již uvedli na začátku práce. První poznatek je závislý na něčem, co v něm je skutečně obsaženo. Není závislý na něčem, co je také samo poznatkem, ale na sebezpoznání subjektu vynuceném metodickou pochybností. Bez takového poznání nelze sebejistotu brát jako skutečnou a jistou, takovou jistotu má podle Descarta vědomí.

Tím se dostáváme k zásadní otázce: pokud se v Descartově filosofickém počátku, v jeho prvním principu, ukazuje sebeujištění čistě a bez omezení, jak toto sebeujištění chápat? Tím se dostáváme k samotnému problému, co podle Descarta předchází logické explikaci a zakládá ji určitým způsobem dokonce jako v ní explikovaný fakt. Tento problém řeší interpretace Descartova prvního principu, která jej vykládá jako performanci. Toto pojetí zastává Jaakko Hintikka v článku, který je ve sborníku *Cogito, ergo sum*.³³

³² Tamtéž, s. 42.

³³ HINTIKKA, Jaakko. *Cogito, ergo sum: inference, nebo performance?*, s. 47 – 85, in: GLOMBÍČEK, Petr & KUNEŠ, Jan. *Cogito, ergo sum*, FILOSOFIA, Praha 2006.

Inference nebo performance

Nejprve se s Hintikkou a s oporou v textech, z nichž čerpá, ve svém článku *Cogito, ergo sum: inference, nebo performance*³⁴, vyjádřím k několika problémům interpretace *cogito, ergo sum*. Veškeré odkazy na vydání Adama a Tanneryho (AT) jsou v této kapitole převzaté z tohoto článku Hintikky.

K nejdůležitějším otázkám zajisté patří otázka po Descartovské logické formě vyvození. Hintikka se ptá, jestli Descartovo diktum lze opravdu vyjádřit vyvozením. S poukazem na spojku *ergo* musíme odpovědět kladně. Descartes však v *cogito, ergo sum* podle Hintikky nededukuje *sum* z *cogito*, jak tomu rozumí Röd, ale spíše naopak zdůrazňuje intuitivní samozřejmost *sum*. Říká: „Podobně Descartes příležitostně říká, že vlastní existence je každému intuitivně zjevná bez vnášení *cogito* jako premisy.“³⁵ Hintikka si všiml, že Descartes na některých místech dává na srozuměnou, že prvním principem je existence jeho mysli, a ne *cogito, ergo sum*, jejíž pomocí je existence odvozena. Někdy dokonce formuluje *cogito* jako *ego cogitans existo*, bez použití spojky *ergo*.

Pokud Descartovo diktum vyvození nevyjadřuje, vyvstávají tím nové otázky, které vynechávají spojku *ergo* a ve větě, která svou formulací jen potvrzuje pravdivost *sum*, nechávají stranou i vlastně nadbytečné slovo *cogito*. Možná, že slovo *cogito*, upozorňuje ve větě *cogito, ergo sum* na to, že k intuitivnímu uchopení a pochopení *sum*, je zapotřebí myšlení. Jedná se zřejmě o náznak faktu, že pro Descarta nebyla intuice racionálně uchopitelná. Ukazuje nám, že *intelektuální intuice* je aktem myslící mysli. I kdyby to bylo tak, zůstává otázka, proč chtěl Descartes zdůraznit tento fakt, svým zvláštním vhladem. Takové otázky se týkají totiž i dalších karteziánských úvah. Hintikka píše: „Descartes neříká například: *cogito, ergo Deus est* tak, jako říká: *cogito, ergo sum*.“³⁶ I když by věta *cogito, ergo sum* nemusela být určena sylogistickým vyvozením, je určena natolik něčím podobným vyvození, že i Descartes tento akt podobný vyvození nazval úsudkem (*ratiocinium*), dále

³⁴ HINTIKKA, Jaakko. *Cogito, ergo sum: inference, nebo performance?*, in: GLOMBÍČEK, Petr & KUNEŠ, Jan. *Cogito, ergo sum*, FILOSOFIA, Praha 2006, s. 47 – 85.

³⁵ Tamtéž, s. 50 – 51 (srv. AT X, 368).

³⁶ Tamtéž, s. 51.

odkazoval k vyvozování (*inferre*) a slovo *sum* nazýval závěrem (*conclusio*). Descartes odmítá slovo *cogito* chápané podle interpretace úsudkem, jak tvrdí i Martial Gueroult, jenž přidává otázku: „Proč tvrdošíjně přinejmenším třikrát, a to v Hledání pravdy, Rozpravě a Principech, prezentuje *cogito*, ve formě, kterou mu upírá?“³⁷

Hlavním cílem Hintikkovy eseje je ukázat problematický smysl slov použitých v Descartově diktu a jejich věcný vztah.

³⁷ GUEROULT, Martial, „Le Cogito et al notion, pour penser il faut être“, *Travaux du IX Congrès International de philosophie (Congrès Descartes)*, Paris 1937; přetištěno jako první dodatek Gueroultovy knihy *Descartes selon l'ordre des raisons*, II, Paris 1953, s. 307 – 312 (cit. dle Hintikky, *Cogito, ergo sum: inference, nebo performance?*), Viz s. 308.

Výklad Hintikkovy performanční interpretace

Descartovy interpretace hlavně v *Meditacích*, ale i jinde, popisují, že je nemožné popřít svou existenci. Jeden ze způsobů jak se mohl Descartes pokusit popřít svou existenci. Důvod, proč Descartes nemohl smysluplně vyslovit větu „Descartes neexistuje“, je ten, že tato věta by byla *existenčně nekonzistentní*. Pojem *existenční nekonzistence* nám pomůže definovat příklad Jakko Hintikky: Máme větu *p* a singulární termín *a* (např. jméno, zájmeno nebo určitou deskripci).³⁸ Pro osobu, k níž odkazuje *a*, je existenčně nekonzistentní vyslovit větu *p*. Takže věta *p* a zároveň *a* existuje, pokud *a* vysloví větu *p*. To potom bude pro toho, kdo tuto větu *p* vysloví, znamenat, že neexistuje, což nelze, a proto z toho vyplývá, že existenční nekonzistentnost věty je zřejmá úplně pro každého. Za takové protirečení ale nemohou věty³⁹.

Nekonzistenci existenčně nekonzistentních tvrzení lze pochopit díky jejich *performatornímu* (performativnímu) charakteru. Záleží na aktu vyslovení věty, tedy na aktu performance, jistou osobou. Pokud si v novinách přečtu, že „de Gaulle již není mezi námi“, budu vědět, že to znamená, že již neexistuje, ale pokud by takovou větu pronesl sám de Gaulle, byl bych těmi slovy velice zaražen. Jediná možnost, jak taková slova považovat ještě za smysluplná, by bylo dát slovům jiný, než přesný a doslovný význam. Na tomto příkladu je dobře vidět, jak se ukazuje existenční nekonzistence zmíněné reálné věty. Běžné je, že mluvčí chce, aby posluchači věřili tomu, co říká. Nelze si však myslet, že by mluvčí mohl přesvědčit posluchače o své neexistenci tím, že by jim to přímo řekl, protože takový pokus by měl právě opačný výsledek. Posluchač samozřejmě musí vědět, kdo je mluvčí, a vidí ho jako osobu totožnou s tím, co říká. Pokud bude chtít mluvčí o něčem přesvědčit posluchače, aniž

³⁸ HINTIKKA, Jaakko, *Cogito, ergo sum: inference, nebo performance?*, s. 58 – 59

³⁹ Hintikka vychází hlavně z pojmu *tvrzení*. Tvrzení se od vět odlišuje svou výpovědí vět. Rozlišujeme totiž větu, výpověď a tvrzení.

- **Věta** - je gramatické jsoucné, jež v sobě neskrývá referenci ke konkrétnímu mluvčímu nebo času vyslovení.
- **Výpověď** - je událost, řečový akt, který na rozdíl od věty má specifikovat svého mluvčího i čas pronesení.
- **Tvrzení** - jsou výpovědi deklarativních vět, které vyhlásují fakta. Tvrzení je tedy akt, který se nevyskytuje bez kontextu, ale vždy se k něčemu vztahuje. Pro specifikaci tvrzení musíme specifikovat mluvčího i vyslovenou větu.

by něco říkal, musel by udělat něco, co bude slyšet, cítit, vidět nebo to lze jinak uchopit. V případě, že bude chtít mluvčí přesvědčit o něčem sám sebe, není třeba nic takového činit. Opravdu je snadnější přesvědčit sám sebe než přesvědčit vnějšího posluchače? Proč? Performance, z níž vychází existenční nekonzistence, je vlastně pouhým pokusem přimět se myslet, neboli přimět sám sebe uvěřit tomu, že neexistují. K takovému závěru dochází Descartes pomocí své dvojhry, kdy vystupuje jako mluvčí i jako posluchač zároveň. Toho si všiml i Balz a prezentuje Descartovo hledání prvního principu jako dialog mezi „*Cartesiem dávajícím hlas Rozumu samotnému*“ a „*René Descartem, jako obyčejným člověkem*“⁴⁰. Balz dále zjišťuje, že oba dva docházejí ke stejnému východisku, totiž ke *cogito, ergo sum*. Takovou výpověď lze vztahovat jak k *Cartesiovi*, tak i *René Descartovi*. Takový přechod od veřejných úvah k soukromým myšlenkovým aktům samozřejmě neovlivňuje vlastnosti logiky. Důvod, proč Descartes nemůže myslet, že neexistuje, je logicky úplně stejný, jako důvod, proč by náš pokus, sdělit nějakému současníkovi, že neexistujeme, nutně selhal poté, co by si posluchač uvědomil, kdo je mluvčí.

⁴⁰ BALZ, A., G., Albert, *Descartes and the Modern Mind*, New Haven 1952, s. 89 – 90 (cit. dle Hintikky, *Cogito, ergo sum: inference, nebo performance?*, s. 62)

Descartův vhled

Interpretace, kterou podle Hintikky můžeme vyložit Descartovo *cogito, ergo sum*, říká, že tak jak si Descartes uvědomoval existenční nekonzistenci ve větě „Descartes neexistuje“, později jen „Neexistuji“, uvědomoval si i význam negace takové věty. Věděl, že existenční sebeverifikování věty „Existuji“, je jisté. Právě *cogito, ergo sum*, je jedním ze způsobů, jak takový vztah jisté verifikace vyjádřit. Další způsob, který Descartes také využil, je označit větu *ego sum* za intuitivně samozřejmou samu o sobě.

Můžeme teď prohlásit, že již chápeme vztahy mezi *cogito, ergo* a *sum* a zdůvodnit, proč nemůžeme Descartovo diktum pojmout jako logické vyvození v běžném slova smyslu. Soustředme se přitom nyní na status nepochybnosti věty „Já jsem“. I když se to může nyní jevit jinak, Descartes tuto nepochybnost nedokazuje dedukcí *sum* z *cogito*. Věta „Já jsem“ pak sama o sobě také není logicky pravdivá. Descartes si podle Hintikky dobře uvědomoval, že k její nepochybnosti je možné dojít jen pomocí aktu myšlení, tedy hlavně pokusem myslet si opak. Samotné slovo *cogito*, umístěné hned na počátku Descartova dikta, má zřizovat jasnou sebeverifikaci odkazováním na myšlení, a tím na myšlenkový akt, kterým lze ukázat větu „Já jsem“ jako jistou pravdu. Tím více je tato věta nepochybná, čím více je aktivně myšlená. V Descartově diktu, tedy není vztah *cogito* k *sum* vztahem premisy ke *conclusio* (závěru). Mnohem lépe je dostat smyslu jeho slov tak, že *cogito* budeme chápat jako proces a *sum* jako výsledek aktu, procesu. Je tomu tedy tak, jak sám Descartes ukazuje na příkladu se světlem v dopise Moricovi, kde říká: „jako je světlo ve smyslu osvětlování (*lux*) výsledkem přítomnosti světelného zdroje (*lumen*).“ (AT II, 209)⁴¹

Jaký vztah mezi slovy *cogito* a *sum* má podle Hintikkovy interpretace spojka *ergo*? Martial Guerolt, jak ukazuje Hintikka, upozornil na zvláštní význam *ergo* v Descartově diktu. Podle něj, nejde v *cogito, ergo sum* pouze o logický vztah mezi bytím a myšlením, ale týká se ještě dalšího aktu, který je nutný k ukázání jistoty existence sebe samého. Zřejmě by celý argument mohl být méně zavádějící, kdyby Descartes řekl, místo „Myslím, tedy jsem“, „Jsem tím, že myslím“ nebo „Myšlením vnímám svou existenci“. Je rozhodně zvláštní to kolísání Descartova vyjadřování

⁴¹ HINTIKKA, Jaakko, *Cogito, ergo sum: inference, nebo performance?*, s. 65.

o *cogito* jako o logickém vyvození na jedné straně a jako o intuitivním vnímání *sum* na straně druhé. Slovo *cogito* nebylo zvoleno náhodou, ale podle Hintikkovy interpretace právě kvůli tomu, aby odkazovalo k performativnímu charakteru, tedy k performanci (aktu myšlení). Díky performanci se věta „Já existuji“ sama verifikuje. Akt myšlení vyjadřuje i pochybování a Descartes souhlasí. Připouští, že jeho vhled, lze provést i pomocí pochybování jako *dubito, ergo sum* (AT X, 523).

Při performanci, v níž se věta sama verifikuje, může být věta verifikovaná už samotným aktem vyslovení. V *Druhé meditaci* Descartes říká, že věta „Já existuji“ je pravdivá vždy: „...kdykoli ji vyslovím nebo ji pojmu myslí“ (AT VII, 25) („...quoties a me profertur, vel mente concipitur“).⁴² Performatorní charakter vhledu u Descarta již předpokládá rysy jeho pochybující metody. Descartovo pochybování není založeno na tom, zpochybnit všechny dosavadní názory, jak by tomu mohlo být ve skeptické pochybnosti, ale představuje aktivní pokus myslet opak toho, čemu běžně věříme. V takových úvahách Descartes zjistil, že se jeho pochybnost sama podvrací díky jeho aktu vhledu. To by se ale nemohlo stát skeptikovi a jeho pochybnosti, kvůli jeho pasivní pochybnosti. K tomu – jak uvádí Hintikka – dodává Popkin: „Jen když se přinutíme pochybovat a popírat na nejvyšší možnou míru, můžeme ocenit nepochybnost *cogito*.“⁴³

⁴² Hintikka v poznámce píše, že se ukazuje podle toho, co jsme již řekli, že ani sloveso *cogitare*, ani *dubitare* není pro vysvětlení aktu vyvrácení věty „Já neexistuji“ nejpřesnější. Nelze říci, že nekonzistence pochází z aktu myšlení nebo pochybování. Nikdo nedokáže přesvědčit sebe sama ani nikoho dalšího o tom, že neexistuje, aniž by tak svůj pokus sám nepodvrátil. Descartes nám tak nejexplicitněji ukazuje, jak dospěl k tak jasnému, sebe sama verifikujícímu závěru, jako je jeho existence. Právě ve zmíněné latinské citaci k účelu verifikace sebe sama užívá sloveso *proferre*. Kartezián, kterému jde o doslovnost, by měl za první pravdu zvolit spíš *ego sum professor* než *sum res cogitans*.

⁴³ POPKIN, Richard, *The history of Scepticism from Erasmus to Descartes*, Wijskerige Teksten en Studies, IV, Van Gorcum & Co., Assen 1960, kap. IX zvláště s. 185 – 187. (cit. dle Hintikky, *Cogito, ergo sum: inference, nebo performance?*, s. 68)

Cogito a introspekce

Při vysvětlování významu karteziánského dikta je podle Hintikky zavádějící odvolávat se na introspekci, i když mezi sebou mají karteziánské diktum a introspekce nějakou spojitost. I Hintikka po několika odstavcích souhlasí, že filosofové, kteří by přišli s introspekci, měli by mít na mysli více performativnost než introspektivnost. Fakt je, že věty v druhé osobě mají podobné zvláštnosti jako Descartova věta v první osobě jednotného čísla. Společně ukazují nezávislost vzhledu na introspekci. Jak se samo podvrací „Já neexistuji“, tak je stejně absurdní tvrdit „Ty neexistuješ“.

To, co nás ale přece vede k úvahám o introspekci, je skutečnost, že se řečový akt (vnější) nahradí aktem myšlenkovým. V pojmu *cogito* se podle Hintikkova výkladu předpokládá to, že člověk má možnost hovořit s jinými lidmi, ale i sám se sebou, a to také bez verbalizace. Každý může mluvit sám se sebou ve smyslu rozpravy myslí s vlastní myslí. Dalším důvodem je, že Descartův vhled předpokládá poznání sebe sama, v takovém smyslu, v jakém je zapotřebí znát Descarta jako mluvčího k sebepodvratnému charakteru, pokud tvrdí existenčně nekonzistentní větu „Descartes neexistuje“. Z toho vyplývá, že Descartův vhled *cogito* je s námi propojen v podstatě stejně jako způsob introspekce.

Descartes si uvědomoval, že se argument *cogito, ergo sum* váže k jednotlivci, což je jasné, protože tuto perspektivu lze lépe vztáhnout k otázkám: „Co mohu poznat?“ než „Co mohou lidé poznat?“. Obecná věta „Každý, kdo myslí, existuje“, jakožto premisa nemůže sloužit jako obecná pravda, ze které by bylo možné odvodit samotné *cogito, ergo sum*. Zobecnění premisy nám v tomto případě nijak nepomůže, ale – jak navrhuje Hintikka – můžeme ještě podrobit zkoumání slovo „každý“. Toto slovo se totiž týká všech myslících individuí a ne jenom všech těch individuí, která aktuálně existují. I tato cesta rozboru slova „každý“, nevede k zobecnění Descartova argumentu. Takovým postupem získáme pouze větu: „Každé myslitelné individuum, které myslí, jest“.

Musíme uznat, že Descartův vhled nelze zobecnit, což je způsobeno performativním charakterem. Nemohu tento vhled uplatňovat s užitím slova „každý“, neboť se tento vhled týká pouze mne. Descartův vhled nepočítá s otázkou v množném

čísle, ale pouze s jednotným číslem osoby první. Nemohu říci větu „Každý, kdo myslí, existuje“, avšak každý (každé myslitelné individuum) může vyslovit větu „Když myslím, tak existuji“ a ta bude pravdivá. Větu *ego sum, ego existo* může vyslovit každý a právě pro něho bude pravdivá a nepochybná, protože takový myšlenkový akt musí provést každý sám. Vhled *cogito* je podle Hintikky, a jeho interpretace performativního řečového aktu, dokonce s mluvčím svazanější, než si sám Descartes myslel.

Role cogito

Nyní si řekneme, proč je Descartův vhléd po přečtení i několika popisů stále podivuhodný. Je to podle Hintikky opět důsledkem využití performativního způsobu: „Vlastnost, kterou výrok má, protože a pokud je aktuálně myšlen, se snadno stane vlastností, která mu náleží jen, dokud je myšlen.“⁴⁴ Právě tak to Descartes říká – jak ukazuje Hintikka – i v *Principech*. (*Principy filosofie*, I, 7; I, 8; I, 49) Descartes tu má na mysli, že myšlení musí probíhat aktuálně a jedině ve vztahu k jeho aktuálnosti mohu říci, že myslím-li, právě existuji. Říká: „Kdybych přestal myslet, i kdyby vše ostatní, co jsem si kdy představoval, bylo skutečné, nemohl bych věřit ve svou existenci.“ (*Rozprava*, část IV; AT VI, 32 n.) To ovšem také může znamenat, že *cogito* nemá v Descartově diktu význam pouhého upozornění na to, že k vhlédu dojdou myšlením, protože, pokud jednou přistoupím na takový druh vhlédu, je to jako přistoupit na demonstrativní pravdu, což je pravda, která jednou uznaná je uznaná stále.

Výhradně právě k myšlení dovedl Descarta vhléd *cogito, ergo sum*, protože ho přivedl k *ego* a potvrdil jeho skutečnost, jeho existenci. Descartes ve svém příkladu s hudbou dochází k závěru, že přestat myslet, by znamenalo přestat si uvědomovat vědomí své existence. Příklad s hudbou je srovnatelný s Descartovým vhlédem *cogito*. Když vnímáme zvuky hudby a ona přestane hrát, přestaneme ji slyšet a pak si uvědomíme, že ji můžeme hrát dál sami. Kdybychom hudbu přestali tvořit, neznamenaloby to jen to, že jí přestaneme slyšet, ale i to, že hudba sama zanikne. Stejnému zániku by bylo vystaveno myšlení, kdybychom přestali myslet, že existujeme. V jiné metafoře by přestat myslet znamenalo zhasnout světlo a ne zavřít oči. Descartes přechází od *cogito, ergo sum* k *sum res cogitans*, a to ze stejného důvodu jako výše u vhlédu *cogito, ergo sum*. Samozřejmě Descartes uvádí obě teorie, a to jedním dechem. Dále Descartes poznává, že podstata naší existence tkví v myšlení. V *Meditacích* píše již obezřetněji: „*Ego sum, ego existo*, to je jisté. Ale jak dlouho? Inu, pokud myslím; neboť je snad možné, že jakmile bych naprosto přestal

⁴⁴ HINTIKKA, Jaakko, *Cogito, ergo sum: inference, nebo performance?*, s. 72.

myslet, zmizel bych. Nepřipouštím teď nic než to, co je nutně pravdivé, a jsem tudíž precizně pouze věc myslící.“ (AT VII, 27) ⁴⁵

⁴⁵ HINTIKKA, Jaakko, *Cogito, ergo sum: inference, nebo performance?*, s. 74.

Shrnutí

Ať se Descartes domníval cokoli, jeho vhlad *cogito, ergo sum* je jasný, ale není rozlišený, protože se v takovém vhladu skrývá několik různých argumentů, které od sebe navzájem neodlišuje.

A) Někdy s *cogito, ergo sum* Descartes pracuje jako s formou sylogistického vyvození. V tomto případě má *cogito* větší váhu než *ambulo, ergo sum* nebo *video, ergo sum*, protože mají odlišnou premisu. Descartova premisa je nepochybná, což u vidění nebo chůze říci nemůžeme. *Cogito* můžeme triviálně nahradit, a to slovem, které vyjadřuje mé vědomé akty aktuálního myšlení (např. *volo, ergo sum*).

B) Descartes ale věděl, že se v *cogito* skrývá mnohem víc, než nám může poskytnout interpretace A. Došlo mu, že může dobře posloužit k jistému sebepotvrzení věty „Já existuji“ nebo k jasnému prokázání nekonzistence věty „Já neexistuji“. V takovém případě se pohybujeme v performativní charakteristice věty *ego sum*. I v tomto případě performance lze sloveso *cogito* nahradit, ale nejenom slovy *volo* nebo *sentio*, které sice označují mé mentální akty, avšak správnému nahrazení *cogito* dostojíme slovesy jako třeba *dubito* nebo *profero*. Touto interpretací jsme jasně ukázali, proč se Descartes přesunul od *cogito, ergo sum* k *sum res cogitans*. Descartes toto rozlišení, nikde nepředpokládá příliš jasně. Obě varianty interpretace argumentu *cogito*, jak inference, tak performance, se prolínají a nelze čekat jasnou odpověď, kterou v určitých chvílích interpretace *cogito* zvolit.

Závěr

Zrekapitulujeme, čeho tato studie karteziánské filosofie a konkrétně studie slavné věty „Myslím, tedy jsem“ dosáhla. S Rødem jsme provedli zkoumání a vyložení základních pojmů Descartovy teorie poznání a tím si udělali představu o tom, jak lze rozumět základům poznání, na kterých sám Descartes svou novou filosofii vybudoval.

Descartes spatřuje svůj směr ve zpochybnění všeho a začíná od základu novou cestu poznání. Metodická skepse se stala východiskem nového počátku metafyziky. Změnil se tím dosavadní tradiční filosofický pohled na bytí. Subjekto-objektový převrát, kterým se jasně vymezil proti tradici a to mu získalo spoustu odpůrců ale i příznivců. Descartes díky své větě *Cogito, ergo sum* objevuje jistotu vlastní existence. V jeho prvním principu se ukazuje sebeujištění čistě a bez omezení. K tomu mu pomáhá chápání pojmů bytí a myšlení. Zjišťuje, že myšlení je zvláštní určení bytí. Nyní tedy víme, že pokud se k něčemu vztahuji, něco myslím, jako subjekt myslím nějaký objekt, jsem si jednoznačně jist existencí sebe jako subjektu, chcete-li jako mě samotného. Já myslím, tedy já jsem. Je zde důležité, že to není jen mysl, která je základem, ale moje myšlení ve svém aktu. Toto *Cogito, ergo sum* není nic prázdného ale něco díky čemu a skrze co se nám otevírá celý svět.

Diskuze tohoto argumentu, kterou jsme nejprve sledovali s Wolfgangem Rødem, nám ukazuje, že existují dva směry interpretace. Zaprvé, že argument *Cogito* je znám okamžitě přímo intuicí. Dále konstatuje, že předtím, než můžeme znát *Cogito*, musíme pochopit nejen pojmy myšlení, existence a jistoty, ale také tvrzení. *Cogito* je tedy druh úsudku, ve kterém jsem vyvodil svou existenci z toho, že „mám na mysli“, myslím. Nedávné myšlenkové proudy analytických filozofů byly také orientovány ke *Cogito*, snaží se pochopit jeho zřejmé kouzlo prostřednictvím teorie řečových aktů. Mezi ně se řadí i Jakko Hintikka.

Hintikka přichází s interpretací *cogito, ergo sum*, a to pomocí performance, nebo inference. Díky existenčně nekonzistentním větám, nám Hintikka dokazuje, že vhodnější je přistupovat k prvnímu principu performativně. Jde vlastně o myšlení, ve kterém komunikujeme sami se sebou. Ukazuje, že *cogito, ergo sum*, je jedním ze způsobů, jak vyjádřit vztah jisté verifikace mě samotného. Vhled *cogito*

je proto podle Hintikky, a jeho interpretace performativního řečového aktu, s mluvčím svázanější více, než si myslel sám Descartes.

Literatura:

Primární literatura:

- DESCARTES, René, *Rozprava o metodě IV*, přel. Szhatmáryová – vlčková, SVOBODA, Praha 1992
- Descartes, René, *Úvahy o první filosofii*, přel. Z. Gabriel, SOBOTA, Praha 1970
- DESCARTES, René, *Principia philosophiae*, přel. Glombíček, Petr & Marvan, Tomáš, OIKOYMENH, Praha 1998
- DESCARTES, René, *Meditace o první filosofii*, OIKOYMENH, Praha 2001

Sekundární literatura:

- GLOMBÍČEK, Petr & KUNEŠ, Jan, (eds.) *Cogito ergo sum*, FILOSOFIA, Praha 2006
- HUSSERL, Edmund, *Karteziánské meditace*, SVOBODA, Praha 1993
- KUNEŠ, Jan, *Heidegger a dvojí pojem metafyziky*, in: SOUSEDÍK, Petr. (ed.) *Návrat metafyziky? Diskuse o metafyzice ve filosofii 20. a 21. Stolení*, FILOSOFIA, Praha 2009
- KANT, Immanuel, *Kritika čistého rozumu*, přel. J. Loužil, OIKOYMENH, Praha 2001

- KARÁSEK, Jindřich, *Novověká filosofie I.*, Dějiny filosofie, svazek 8, OIKOYMENH, Praha 2001
- HEIDEGGER, Martin, *Novověká matematická přírodní věda*, SCI-PHI, Praha 1996
- KENNY, Anthony, *Descartes. A study of his philosophy*, RANDOM, HOUSE, New York 1968
- BALZ, A., G., Albert, *Descartes and the Modern Mind*, YALE UNIVERSITY PRESS, New Haven 1952

Přehledová literatura:

- SOKOL, Jan, *Malá filosofie člověka a Slovník filosofických pojmů*, VYŠEHRAD, Praha 2007
- RÖD, Wolfgang, *Die Philosophie der Neuzeit 1. Von Francis Bacon bis Spinoza*, (2.vydání), C.H.BECK, Mnichov 1998

Přílohy

Obr. 1. René Descartes

Dále zajímavé ilustrace k vnímání světa podle Descarta.

Fig. 30.

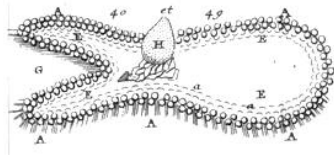

Fig. 32.

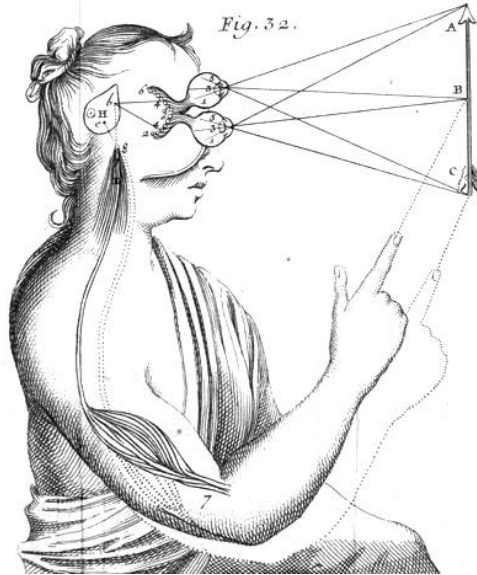

Fig. 33.

